

Вікторія ТАРАС

ТЕРМІН «САД» В ІСТОРІЇ ЛАНДШАФТНОЇ АРХІТЕКТУРИ

У статті подається значення слів «сад», із тлумачних та етимологічних словників — як вітчизняних, так і зарубіжних. Велика увага акцентується на першоджерелі значень цих термінів — Біблії. Наводяться паралелі зі світових релігій, а також з різних країн світу — Далекого Сходу, Європи та Азії.

Ключові слова: сад, парк, садово-паркове мистецтво, ландшафтна архітектура, культ бога, міф, Адоніс, християнство, Едем.

© В. ТАРАС, 2012

За останні десятиріччя в суспільстві з'явилася певна мода на закладення садів, що спричинило появу великої кількості наукової, науково-популярної та особливо популярної літератури, присвяченої питанням закладання садів і парків. Сучасні глясові журнали *Life-Style* та періодичні видання, присвячені господарському садівництву, містять не лише практичні поради, але і подають статті з історії та теорії садово-паркового мистецтва. Базова термінологія «сад», «парк», «садово-паркове мистецтво», «ландшафтна архітектура» та контекст, в якому вона вживається, у цих працях є далекою від початкового змісту, історично закладеного в термінах. Це незнання чи нерозуміння основних принципів і понять. Не краща ситуація є і з науковою та науково-популярною літературою. Те, що є прийнятним для повсякденної мови, є неприпустимим в наукових текстах, де слово стає терміном, семантичне поле якого в ідеалі звужено до одного єдиного значення. З'явилася тенденція замінювати слово «сад» на «парк», керуючись уявленнями про «сад», що це ділянка з фруктовими насадженнями, якій притаманні лише утилітарні функції. Як наслідок, радянською історією архітектури були викреслені з предмету дослідження монастирські сади, і фактично усі сади до XVII ст., в силу їх утилітарного характеру. Таким чином, у сучасній архітектурній дисципліні «сад» як явище фактично прирівнюється до городу, який за визначенням не може бути твором мистецтва.

Для прикладу наведемо визначення слова «сад» у тлумачних і етимологічних словниках і терміна «сад» у фаховій літературі з садово-паркового мистецтва та ландшафтної архітектури. У тлумачних словниках слово «сад» визначено як «...спеціально відведена значна площа землі, на якій вирощують плодові дерева, кущі тощо; присадибна ділянка, засаджена плодовими деревами, кущами, квітами тощо; те саме, що *парк*» [14, с. 9], «...ділянка землі, засаджена стараннями людини деревами, кущами, квітами, з вбитими доріжками і різного роду та виду витівками, прикрасами» [6, с. 127—129], «...ділянка землі, засаджена деревами, кущами, квітами» [12], «...ділянка землі, де ростуть квіти і дерева» [8]. Етимологічний словник української мови подає слово сад як «засаджену деревами ділянку» [7, с. 162], в російському етимологічному словнику М. Фасмера — сад, це «дерево, рослина, гай» [22, с. 567].

У фаховій літературі термін «сад» — це ділянка з рослинами, що культивуються [1]; це об'єкт озеле-

нення, який займає територію площею не менше 5—10 га, зайняту деревними та кущовими насадженнями, алеями, галявинами, квітниками, малими архітектурними формами, зазвичай включають естраду, ігрові майданчики, дитячий сектор, водойми; становить певну планувальну композицію [3, с. 402—403]; це невеликий за площею парк, переважно засаджений декоративними або плодовими породами дерев і кущів [9]. В короткому довіднику архітектора, присвяченому ландшафтній архітектурі, під редакцією І.Д. Родічкіна [13, с. 19], подано визначення садово-паркового мистецтва, в книзі С. Ожегова [11], присвяченій історії ландшафтної архітектури, визначення термінів не надається взагалі.

Таким чином, з наведених прикладів ми бачимо, що поняття «сад» і «парк» фактично стали синонімами. Не відомо, хто і коли вперше почав некоректно використовувати «парк» замість «сад», але сьогодні це міцно увійшло до побутової і наукової свідомості. Спробуємо показати історичні корені та визначити базовий термін «сад» з точки зору садово-паркового мистецтва та ландшафтної архітектури.

Історія виникнення садів тісно пов'язана з історією людської цивілізації. Прийнято вважати, що садівництво і сільське господарство з'явилися одночасно в неоліті (X — поч. III тис. до н. е.). Месопотамія стояла у витоків сільського господарства і її прийнято вважати батьківщиною садівництва. Сільське господарство, забезпечивши врожай великої кількості зернових, створило умови для розвитку міської цивілізації. Достаток сприяв подальшому розвитку архітектури і садівництва. Піднявшись над суровими вимогами природи і усвідомивши, що «безкорисне» може давати витончену насолоду, людина вийшла у світ надприродної реальності, створила світ артефактів, тобто світ культури й соціуму. У процесі становлення і розвитку цивілізації рослини були ідентифіковані і з загальної кількості рослин відібрані найбільш корисні та красиві, які згодом застосовувались у садах. Таким чином, створюються умови для появи саду, і, як наслідок, постають запитання: сад це результат чи процес, що в ньому є первинним: краса чи користь. В сьогоденнішому повсякденному розумінні поняття «сад» уявляється як утилітарний об'єкт, якому не притаманна краса. В період появи садів перевага утилітарного начала не знижувала їх естетичного, художнього значення. Наявність фруктових де-

рев зовсім не означала утилітарне призначення саду, наявні утилітарні функції саду естетично осмислювалися. В давніх рукописах згадується сади, влаштовані в храмах, палацах, де вирощували фрукти та овочі, призначені для вшанування богів.

Головну роль у житті давніх народів відігравали міфи. Це історично перша форма культури, яка змінює духовне життя людини. Людина не відрізняє сенс від природної властивості, асоціативний зв'язок від причинно-наслідкового. Все одухотворяється, і природа виступає як світ грізних, але рідних людині міфологічних істот — демонів і богів. Паралельно з міфом в історії культури і діяло мистецтво. Мистецтво є виявленням потреби людини в образно-символічному вираженні і переживанні значимих моментів свого життя. Мистецтво створює для людини «другу реальність» — світ життєвих переживань, виражених спеціальними образно-символічними засобами. Все це віднайшло відображення в садах, в них здійснювалися культу, присвячені богам, вони самі були предметом культу. Одним з найвідоміших був культ бога сонця Фінікії Адоніса. Справжнє ім'я сиро або сирійсько-фінікійського бога було Таммуз чи Фаммуз, воно тотожне з Адонісом з давньогрецької міфології, оскільки походить від фінікійського слова adon (адон) — «цар», «Господь», «владика». У цього бога яскраво виражені рослинні функції, пов'язані з періодичним вмиранням і відродженням природи. В Сирії і Фінікії були популярні пишні святкування на честь Адоніса — адонії. Культ Адоніса поширений у Єгипті, на островах Кіпр і Лесбос. Найбільшого розвитку культ Адоніса як божества природи одержав в Біблосі¹ і його околицях. Звідси культ цей перейшов до греків приблизно у VII ст. до н. е., які перетворили Адоніса у напівбога, і з азіатського міфу створили поетичну оповідь². Свято Адо-

¹ Біблос (βύβλος) — біблійне місто Гебал (Губл), давнє місто Фінікії, розташоване на березі Середземного моря, 32 км від Бейрута.

² Адоніс — за однією з версій це син царя Кіпру Кінаріса і Мірри. Коли він народився, богиня кохання Афродіта, побачивши його красу, викрала його і заховала в скриньці. Охороняти цю скриньку вона довірила Персефоні — дружині царя підземного царства Плутона. Персефоні дитя сподобалося також і вона відмовилася повертати його Афродіті. Суперечку між ними вирішив Зевс. За рішенням Зевса Адоніс повинен був ділити рік між земним життям і підземним царством. На Землі весь

ніса, яке головним чином відносилось до смерті прекрасного, оплакуваного Афродітою хлопця, відбувалося щорічно, здебільшого в липні, або весною, і складалося з двох частин: під час першої оплакувалася смерть Адоніса, у другій — з радістю святкувалося його повернення до Афродіти. У Біблосі, де адонії святкувалися з особливою пишнотою, виставлялося спочатку зображення Адоніса при тужливому співі, з дотриманням усіх похоронних обрядів, потім відбувалось радісне святкування з нагоди повернення Адоніса з пекла. Важливу роль в адоніях відігравали так звані «сади Адоніса» — це були наповнені землею глиняні посудини або корзини, в які сіяли пшеницю, ячмінь, салат і різні види квітів. Протягом восьми днів жінки дбайливо доглядали їх. Рослини швидко піднімалися, але через нестачу місця і живлення кореневої системи швидко в'янули. Після закінчення восьмиденного терміну їх, разом із зображеннями померлого Адоніса, виносили і кидали в море або в річку. Сади, присвячені Адонісу, насаджувалися і в природному середовищі. «Сади Адоніса» відображають втілення самого Бога та є проявом його сутності. «Сади» представляли Адоніса в його початковій, рослинній формі, статуї Адоніса, які з'явилися пізніше, представляли його в антропоморфному вигляді. Швидке проростання пшениці і вівса в «садах Адоніса» повинно було сприяти доброму сходу врожаю, а занурення «садів» у воду було магічним засобом забезпечити достатню кількість вологи.

вільний час Адоніс проводив з Афродітою. Персефона ревнувала Адоніса, а тому намовила Ареса, лютого і ревнивого бога війни, його убити. Адоніс, який був коханим Афродіти, часто полював в горах. Арес, прийняв подобу дикого вепра і одного дня під час полювання несподівано напав. Адоніс в боротьбі з вепром загинув. Афродіта оплакувала його і поховала в горах Кіпру. На згадку про коханого вона повеліла, аби краплі пролітої хлопцем крові вічно проростали із землі прекрасними квітками. З крапель крові Адоніса розпустилися яскраво-червоні квіти, які пізніше назвали його ім'ям, а сльози Афродіти перетворилися на білі анемони. Душа Адоніса полинула в царство мертвих до Персефони. Засмучена Афродіта умовила Зевса дозволити Адонісу проводити частину року на Землі. Зевс погодився з проханням і Адоніс кожної весни став повертатися до Афродіти. Так в міфі про Адоніса відбилосся уявлення давніх людей про щорічну зміну пори року і відновлення природи. Взято з: Адоніс, в міфології [17, с. 188].

Розведення «садів Адоніса» з метою забезпечити родючість землі та людей було украй поширено: аналогічні звичаї відомі в Індії та Європі. Іудеї поклонялися Таммузу в часи царя Седекії (597—586 рр. до н. е.) та руйнування Єрусалиму (70 р. н. е.), Пророк Єзекїїл згадує про жінок, які плачуть за Таммузом, біля північної брами єрусалимського храму (Біблія. Книга Єзекїїля 8.14). Культ Адоніса і християнство тісно пов'язані. Близьке до звучання ім'я «Адон» (Адоним, Адонаї) євреї запозичили від фінікійян. Це ім'я увійшло до складу багатьох назв Ваал(а), Господь, Мелех. В іудаїзмі Адонаї (Адонаї, Господь мій) використовувалось як одне з означень Бога³, з епохи еллізму застосовується також як заміник (при читанні вголос) невимовного імені Ягве (Біблія. Ветхий и Новый заветы. Синоидальный перевод. Библийская энциклопедия. арх. Никифор. 1891)⁴, воно замінювалось словами *Haš-šem* (Ім'я) або словосполученням Адонаї Елохім⁵ ('Adonai 'Elohim), що в перекладі значить Господь Бог [18, 19]. Велику роль відігравав культ бога родючості Іешуа, близького до вавилонського Таммузу і грецького Адоніса. Після руйнування Єрусалима міф про Іешуа злився з уявленнями про месію, прихід якого передбачали євреї-

³ До I ст. н. е. іудаїзм, трактуючи вислів: «Не ззивай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилює Господь того, хто ззиватиме Його Імення надаремно» (Біблія. Вихід 20:7), забороняє вимовляти ім'я Ягве. Правильну (таємну) вимову імені тільки священники Єрусалимського храму, а в побуті використовувався титул Адонаї (Господь, Всевишній). Під час чергової навали язичників Єрусалимський храм був зруйнований, першосвященик вбитий, таким чином, первісна вимова імені Бога була втрачена навіки.

⁴ У найдавнішій єврейській версії ім'я Ягве/Єгова записано чотирма літерами так: *YHWH* יהוה, утворюючи т. зв. тетраграму (грец. *тетраγράμματον*, від *тетра* — «чотири» та *γράμμα* — «літера»). Остання з цих літер не читається як «г», а позначає голосний звук. Латинською мовою ця тетраграма транслітерується як *YHWH*. Дві основні традиції читання тетраграми: *Yahwe* (Ягве) та *Yehowa* (Єгова). Оскільки орфографія єврейської та арамейської мов включала лише приголосні літери, а голосні підбирались згідно з усною традицією, то правильна вимова цього імені залишається предметом гіпотез.

⁵ Елохім (אֱלֹהִים, *Элохім*) — гебрейське слово, яке означає поняття Божества, це титул Творця, а с точки зору Кабали, одно з імен-епітетів Бога, яке перекладається словом в множині як «Боги».

ські пророки. Досить зауважити, що гай, присвячений Адонісу, знаходився у Віфлеємі⁶, що в перекладі означає «дім хліба».

Таким чином, в уявленні різних народів були ідентичні культу та Боги — Митра, Аттис, Вакх (Діоніс), Осіріс, Таммуз, Думузи-абзу, Адоніс, Іешуа, Кришна, Будда, присвячені володарю землі і родючості, постає уявлення про померле й воскресле божество, яке уособлює щорічне вмирання і оживлення природи. Ці культу були свідченням віри у вічний рух життя: ув'язнення природи в підземному царстві — з подальшим її воскресінням — насаджений Сад постає як символ, наочний прояв цієї віри.

Найбільш раннє писемне свідчення про типи садів знаходимо в античного поета Вергілія (70—19 рр. до н. е.) у IV книзі Георгіки [2, с. 153—181], присвяченій бджільництву. Він подає зібраний образ саду, який займає 33 рядки⁷, окрім того, там же в описі «саду взагалі» (рядки 118—124) подані основні типи реальних римських садів на рівні їх диференціальних ознак-рослин *romaria, rosaria, toriaria, viridaria, hortus* (в значенні городу) і т. п. Стає зрозумілим, що сад не може вирости сам по собі — його вирощують, обробляють, прикрашають. Необхідною умовою для існування саду є турботливий догляд (*cura colendi*). Таким чином, поняття «сад», перш за все, включає в собі приналежність до сфери культури. Описуючи сади автор показує, що кожен сад гідний оспівування: чи-то «пишні» сади і знамениті розарії Пестума, як вищий рівень, вершина садового мистецтва, чи найбільш прозаїчний вид саду — город з цикорієм, петрушкою, гарбузом, і обов'язкова умова при устрої саду — вода для поливання (*poti rivi*). Згідно з Вергілієм город — об'єкт, настільки ж гідний оспівування, як і пишні сади. Універсальною ознакою саду є його «повнота» — мається на увазі родючий, рясний на плоди, зрілий (*fertilis*,

uberrimus, maturus, abundare), пишний (*pinguis, mollis, srumans*), вологий, що потребує вологи (*potis gauderent... rivis, amantes litora*); основний «типологічний» колір саду — зелений, що знову повертає нас до теми родючості саду [16, с. 140—142]. Отже в поняття краси саду входить і його утилітарність.

Сад — це не просто витвір рук людських, а дар богів, — так в епічній поемі Гомера Одиссея (VII ст. до н. е.) викладені події після закінчення Троянської війни, зокрема повернення Одиссея до рідної Ітаки після десятирічного блукання. Чудом врятувавшись від бурі, піднятої ворожим йому Посейдоном, Одиссей випливає на берег острова, де живе щасливий народ — феаки, мореплавці з казково швидкохідними кораблями. Цар Алкіноя гостинно приймає мандрівника у своєму розкішному палаці і влаштує на його честь бенкет і ігри. Одиссеї був здивований багатством міста, але найбільше його вразило багатство палацу Алкіноя, в якому найчудовішим був сад біля палацу, символ розкоші, величі і порядку:

*А за подвір'ям — од брами вхідної — був сад плодоносний,
В оранку денну завбільшки, обведений тином навколо.
Віттям розкішним великі дерева там скрізь зеленіли —
115] Груші дорідні, гранати і яблунь ряди рясноплідні,
В фігах солодких смоковниці й пишно-зелені оливи.
Та без плодів ніколи гілля тих дерев не лишалося —
Влітку то будь чи взими — цілорічно. Віє там завжди
Теплий Зефір, і одні лиш зав'яжуться — другі вже спіють.
і Яблуко стигне за яблуком там, за грушею — груша,
Гроно там зріє за фоном, за смоквою — смоква солодка.
Далі — в розкішних плодах виноградник розкинувся рясно, —
Тут ось, під вільним осонням, на зрівняній гладко площадці
Грона сушилися на сонці, а там виноград ще збирали;
125] Тут же й давили його; цвітіння скінчивши, отут він
Щойно лише наливався, а там починав червоніти.
За виноградника рядом останнім оброблені грядки,
Повні городини всякої очі весь рік веселили.
Два джерела там було — одне ручаєм кучерявим
130] Сад орошало, а з другого струмись двором до порога
Дому високого біг, — городяни там воду черпали.
Щедро був так од богів обдарований дім Алкіноя [4].*

Відомості про божественне походження саду знаходимо в міфах про видатного давньогрецького героя Геракла (лат. Геркулес), який, перебуваючи на службі у мікенського царя Еврисфея, здійснив 12 подвигів. Найважчим подвигом для Геракла був подвиг, де він повинен був відправитися до великого титана Атласа, який тримає на плечах небесний схил, і дістати з його садів, за якими доглядали дочки Атласа Гесперіди, три

⁶ Заслугове на увагу повідомлення св. Ієроніма (бл. 340—420 рр.). Рідне місто Господа, Віфлеєм, пише Ієронім, знаходиться в тіні гаю, ще більш древнього бога, Адоніса, і там, де проливалось сльози немовля Ісус, був оплаканий коханий Венери. Ієронім, мабуть, вважав (хоча прямо він цього не говорить), що сад Адоніса був посаджений язичниками після народження Христа для того, щоб осквернити святе для християн місце.

⁷ Сьогодні, між мовознавцями і істориками ще тривають суперечки щодо описаного Вергілієм саду — це один реальний сад чи зібраний образ саду.

золоті яблука. Яблука ці зростали на золотому дереві, вирощеному богинею землі Геєю в подарунок великій Гері в день її весілля із Зевсом. Аби зробити цей подвиг, потрібно було перш за все взнати дорогу в сади Гесперід, які охороняються драконом, який ніколи не змикав око. Здобути Гераклом золоті яблука були за порукою омолодження і безсмертя.

У 306 р. до н. е. Епікур (341—270 рр. до н. е.) заснував філософську школу в Афінах. Місце, вибране Епікуром для своєї школи, було вираженням революційного духу його ідеї, — це був не форум як символ класичної Греції, а сад в передмісті Афін, який він купив за власні кошти, далеко від шуму міського життя, в сільській тиші, в обстановці, абсолютно не відомій класичному філософу. Школа отримала назву «Сад» (грец. *Keros*), а послідовники — філософами Саду, самого Епікура називали Садословом. Згідно з Епікуром усі люди є рівними, бо всі однаково прагнуть духовного миру і спокою, і всі мають на це право, і, якщо хочуть, то сповна можуть досягти його. «Сад» відкрив двері усім: знатним і безрідним, вільним і невільним, чоловікам і жінкам, гетерам у пошуках спокути і звільнення. Над входом в сад висів вислів: «Гість, тобі тут буде добре. Тут задоволення — вище благо». Арістотель (384—322 рр. до н. е.) також заснував в саду свою перипатетичну школу, назва якої пішла від грецької *περιπατέω* — прогулюватись, бо філософські бесіди велися під час прогулювання по саду. Після смерті Арістотеля успадкував сад учень Платона, друг і послідовник Арістотеля Теофраст (370—287 рр. до н. е.), який є засновником ботаніки і географії рослин.

Сад в міфі і ритуалі — місце, де ростуть не просто якісь рослини, а перші рослини, ті, які з'явилося на початку всього. Біблійний сад, «сад в Едемі» (*gan bēśādān*) — букв. «сад в блаженній країні» — житло Бога, в якому Він насадив «кожне дерево, принаadne на вигляд і на їжу смачне, і дерево життя посеред раю, і дерево Пізнання добра і зла» (Біблія. Буття 2.9); туди ж Він поселив і перших людей, для того, щоб вони обробляли і охороняли цей сад. Наказавши людину за гріхи, Бог прирік її на важку і виснажливу працю поза Садам. У Книзі Ісаї неодноразово засуджуються язичники, які вшановували священні сади: «І будете ви посоромлені за ті дуби, що їх пожадали, і застидаєтеся за садки, які вибрали ви» (Біблія. Книга Ісаї 1.29); «Бо забула ти, дочко Ізраїля, Бога спа-

сіння свого, і не пам'ятала про Скелю сили своєї. Тому то садиш розсадника приємного, і пересаджуєш туди чужу виноградину» (Біблія. Книга Ісаї 17.10)⁸.

Чарівну і лікувальну силу рослин приписують тому факту, що генетично вони походять від рослин, які були насаджені Богом. У старозавітній традиції топос лікувальних рослин — сад в Едемі, в новозавітній — Голгофа. Вважається, що райське дерево складалося з трьох стовбурів: перший належав — Адаму, другий — Єві, а середній самому Господу. Після гріхопадіння стовбури Адама і Єви були винесені водами з раю. Припускається, що Сіф⁹, третій син Адама, здобув для батька гілку з дерева Господа, з якої Адам сплів собі вінок. Християни вважали центром землі Голгофу, вона визнавалася і вершиною Космічної гори, і місцем, де був створений і згодом похований Адам у вінку з гілки Господнього дерева. З галузки цього дерева виросло трьохстовбурне дерево, яке цар Соломон хотів використати для зведення храму. Згодом це дерево стало Хресним. Заритий біля підніжжя Хреста череп Адама, в спокутування гріха першої людини, був окроплений кров'ю Спасителя. Так встановлюється міфологічний зв'язок Голгофи і Саду.

Іван Богослов в Об'явленні (90 рр. н. е.) подає наступний опис раю: «І я, Іван, бачив місто святе, Новий Єрусалим, що сховався із неба від Бога, що був приготований, як невіста, прикрашена для чоловіка свого... Мур воно мало великий і високий, мало дванадцять брам, а на брамах дванадцять Ангелів... Посеред його вулиці, і по цей бік і по той бік ріки дерево життя, що родить дванадцять раз плоди, кожного місяця приносячи плід свій. А листя дерев на вздоровлення народів. І жадного прокляття більше не буде» (Біблія. Об'явлення Івана Богослова 21.2; 21.12; 22.2—3). Свята мучениця Перпетуя вперше (203 р. н. е.) описує рай як прекрасний сад, наповнений чудовими деревами, запашними рослинами, неймовірними кольорами і дивно співаючими птицями. У детальніших описах раю йому приписуються усі характеристики прекрасного, всього, що міг знайти чоловік в природі. У видіннях пророка Єзекіїля райський сад росте на березі річки, що витікає з храму: «...Ось виходить

⁸ Сад як «розсадник приємного» тут не ідентичний «садам веселощів» нового часу; вочевидь, Ісаїя говорить про оргіастичні культури (Біблія. Книга Ісаї 65.3; 66.17).

⁹ Третій син Адама, народився в 130 р. від створення світу і людини (Біблія. Буття 5.3).

вода з-під порога храму на схід, бо перед того храму на схід. А вода сходила здолу, з правого боку храму, з півдня від жертівника... А над потоком виросте на його березі з цього й з того боку всяке дерево їстівне; не опаде його листя, і не перестане плід його, кожного місяця буде давати первоплоди, бо вода його вона зо святині виходить, і буде плід його на їжу, а його листя на лік» (Біблія. Книга Єзекіля 47.1—12).

Як видно з Біблії, Сад це перш за все — Рай (Біблія. Буття 2.8), який постає як огорожена ділянка землі з найбільш благоприйнятними умовами для життя рослин і тварин (Біблія. Буття 2.10; Числа 24.6; Вихід 58.11). В Саду крони дерев були для людей дахом над головою, а плоди — їжею (Біблія. Буття 2.16; Книга пророка Єремії 29.5; Книга пророка Амоса 4.9; Євангеліє від Луки 13.19). Турбота про обробіток Саду і догляд за ним — це було доручення, яке Бог дав першим людям після їх створення. Тому Сад — це уособлення впорядкованості творіння в протилежність первісному хаосу, що панував на Землі раніше (Біблія. Буття 1.2). Сади, які згадуються в Біблії, були виключно плодовими (Біблія. 2 Царів 25.4; Естер 1.5; Пісня над піснями 4.12—16; Книга від Івана 18.1; 19.41), про городи «овочеві сади» згадується окремо (Біблія. Повторення Закону 11.10; 3 Цар 21.2). У густих тінистих Садах влаштували трапези (Книга Естер 1.5) і поховання (Біблія. 2 Царів 21.18; Книга від Івана 19.41). Джерела, що знаходилися у відокремлених місцях, і колодязі були улюбленим місцем для купання. У Саду в Гефсимані Ісус усамітнівся зі Своїми учнями для здійснення останньої молитви про чашу (Книга від Івана 18.1). Але в той же час Сади в Ізраїлі були і місцем служінням ідолам (Біблія. Книга Ісаї 1.29). Завдяки великій кількості води і пишній рослинності Сади часто були символом родючості і плодovitості. Так, Содом і Гомора порівнюються з Садам Господнім (Біблія. Буття 13.10). У Біблії особливо обдаровані Богом люди порівнюються з Садам «наповненим водою» (Біблія. Книга Ісаї 58.11; Книга пророка Єремії 31.12), народи уподібнюються до дерев, а земля — Божому Саду (Книга пророка Єзекіля 31.8).

Ці ранні біблійні уявлення про Рай як про земний сад — Едем, де течуть річки і зростають всілякі рослини (Коран 98.8) в цілому приймає і іслам. Зокрема, в Корані згадується про чотири річки: з води, молока, вина і меду (Коран 47.15), що відповідає

біблійному уявленню про чотири річки земного райського саду Едему: Пішон, Гіхон, Тигр і Евфрат (Біблія. Буття 2.10—14). Є в хадисах¹⁰ згадки про наявність в раю дерева Туба, величина його складе відстань землі, що обійде вершник за 100 років. І Райське вбрання робиться з його бутонів (Рамуз аль-Ахадис. — Т. 2 — С. 313/7 Хадиси: Тірмізі, Тафсир, Вакиа, 3289, Джаннат 1, 2525). Є ще ряд хадисів, в яких наведено описи райських дерев: Стовбур Райських дерев з перлів і золота, а вгорі зростають фрукти (ат-Тазкират аль-Куртуби. — С. 315/523). А в іншому хадисі говориться, що в раю немає жодного дерева, стовбур якого не був би із золота (ат-Тирмизи, Куртубі-Ситта. — Т. 14. — С. 427/10). Гілки цих дерев не сохнуть, листя не обпадає, волога їх не випаровується, а плоди не вичерпуються (Хадиси: Тірмізі, Джаннат 1, 2527).

Вирій-сад (Ірій-сад, Урай-сад) в східнослов'янській міфології — давня назва раю і райського світового дерева, на вершині якого мешкали птиці і душі померлих. Слов'яни вірили, що саме на цей небесний острів відлітають восени перелітні птиці. У народних піснях весняного циклу зберігся мотив відмикання ключем Вирію, з якого на землю повертаються птиці. В українській і білоруській мовах і сьогодні є вислів про перелітних птиць: «летіти у вирій», «ляццяць у вырай» (білоруською), які не вживаються в іншому контексті [10].

У давньоруській мові слово сад означало «дерево, рослина, гай», в староболгарській садъ, в болгарській сад «насадження», в сербохорватській сѧд «нове насадження», в словенській sȧd «плід, плантація», в чеській, словацькій sad «сад, насадження, парк», в польській sad «сад, парк» [22, s. 567]. Від слова «сад» утворено безліч похідних з коренем «сад» — садити [сѧдитися], ѡсад, садѧба, сѧджанка (посаджена рослина), сѧжавка (ставок для розведення риби), засѧдець (остання хлібина, що всаджується в піч), засѧдничий (основний, принциповий) [7, с. 162]. Етимологічне походження праслов'янського слова sadъ «посадка» іде від садѧти, сидѧти, селити, оселяти, засновувати [5, с. 315], отже, стало, осіле місце. Крім того, слово «сад»

¹⁰ Хадіс — у мусульман: розповіді про вчинки і висловлювання пророка Мугаммада і його сподвижників. Сукупність хадисів, які визнано достовірними, складає Сунну. Основна частина хадисів виникла в кінці VII — на початку VIII ст.

фонетично зближене і вважається пов'язаним з давньоруським садьно — «рана». Можна припустити, що це не випадково, воно походить від втраченого саду — «садно ссадина, садьно» [7, с. 163]. Воно зводиться також до проведення борозни — розрізання землі і її засівання, аналогічно до ритуального нанесення рани на шкірі. Ця операція супроводжується «записом» сакрального тексту: жрець передає таким, що ініціюються міфи і інші «таємниці». В грецькій мові знаходимо στήχος [20, с. 784] — «ряд; рядок в книзі; вірш»; στήζω — «колоти; татуювати»; στήμα — «клеймо»; στήμως — «укол, поранення»; στήμη — «укол; крапка»; у переносному значенні — «найменше», στοιχείον — «буква»; у переносному значенні — «перша і найпростіша частина чого-небудь; підстава, початок, елемент, стихія»; κατά στοιχόν — «рядами, по порядку».

Вигнання Адама і Єви з раю представлялося зазвичай як вигнання їх за межі райської брами. Після гріхопадіння людей охоронцями раю стали херувими: «І вигнав Господь Бог Адама. А на схід від едемського раю поставив Херувима і меча полум'яного, який обертався навколо, щоб стерегти дорогу до дерева життя» (Біблія. Буття 3.24.). Таким чином, сад — це обгороджене місце, яке з якихось причин потрібно охороняти. Етимологічне значення саду як обгородженого місця ми можемо спостерігати в багатьох мовах. Так, етимологічне значення garten походить від gerte лозини (давньоіндогерманське *gher-' навколо, від індогерманського *ghortō — «огорожа», пізніше ghortos) верби, лісового горіха або інших прутів, мається на увазі, що вони вліталися одне в одного, створюючи огорожу саду. Німецьке слово gerd, gard походить від готичного garde — «огорожа», це була «обгороджена (прутами) територія». Для порівняння готське gards' «дім», давньоанглійське gearđ' — «двір» англійське garden — «сад» і guard — «охороняти; оберігати, захищати, захищати»; yard — «двір»; французькою garder — «охорона; гвардія» [21, с. 245—246]. Грецькою hortus κήπος «сад», chortos' — «двір, огорожа»; польською ogród — «сад»; російською «город; огородити; городити; городь». Отже, сад — обгороджене місце, первісно «огород» означало «обгороджене місце», згодом «город, сад».

В латинській мові hortus — «обгороджене місце; сад, парк», conclusus — замкнений, закритий. Набуває поширення топонім «hortus conclusus» — сад замкнений, оточений стіною. Це латинський вираз, який бере

початок від біблійної цитати в Псалмі над піснями: «Замкнений садок то сестриця моя, наречена моя замкнений садок, джерело запечатане... Лоно твоє сад гранатових яблук з плодом досконалим, кипри із нардами, нарди і шафран, пахуча тростина й кориця з усіма деревами ладану, мирра й алое зо всіма найзапашнішими пахощами, ти джерело садкове, криниця живої води, та тієї, що плине з Ливану!... Прокинься, о вітре з півночі, і прилинь, вітре з полудня, повий на садок мій: нехай потечуть його пахощі! Хай коханий мій прийде до саду свого, і нехай споживе плід найкращий його!...» (Біблія. Псалом над піснями 4.12—16). В середньовіччі ця цитата стає метафорою для алегорії церкви про Пресвяту Діву та візуально відтворюється в «садах Марії». Церква обирає своїм символом сад, оскільки огорожа саду асоціювалася з порядком, з ізольованістю від гріха, невинністю, добродійниками. В християнській традиції ідея замкнутого простору, обгородженого стіною або забором, усередині якого повний достаток, була використана як символ непорочного зачаття Діви Марії в утробі її матері Анни. Сад вказує на невинність Діви Марії, коли він є місцем Благовіщення, архангел Гавриїл передвіщає їй народження Сина Божого. В світському середовищі: знаті, поетів і художників був поширений «райський сад» як джерело земних насолод.

Символом прагнення до знання був сад плодівих дерев у персидського мислителя поета-мораліста Сааді [15, с. 536] (1181—1291 рр.), ним був написаний поетичний трактат у віршах «Бустан» (Плодовий сад) у 1257 р., де він виклав суфійську філософію і етику, і в 1258 р. «Гулістан» (Розарій) у прозі.

Отже, сад втілював різні релігійні та етичні концепції відношення до природи: сад — житло духів, язичницьких божеств; сад — рай, місце райського блаженства; сад — місце, з якого походить життя, в якому і з якого розгортається час і простір; сад — символічне — зображення природи, місце поглибленого внутрішнього споглядання світу, сад — місце отримання знань; сад — символ творчої свободи духу¹¹. Протягом свого розвитку сади проходять через різні стилі, набувають певного наповнення залежно від світогляду епохи чи тематики (сучасні сади).

Таким чином, на основі викладеного сформулюємо визначення терміна «сад». Сад — естетичний об'єкт,

¹¹ Призив «Faut cultiver son jardin» — в романі Вольтера Кандід, 1759 р., розділ 30.

вивірів мистецтва, який підпорядковується визначеним стилям залежно від філософських поглядів певної епохи, складається з обгородженої, розпланованої ділянки, зазвичай на відкритому просторі, створений для виконання сакральних, символічних чи алегоричних функцій, для отримання задоволення, відпочинку чи показу. В ньому культивуються різні види деревних насаджень (в тому числі фруктові), рослин і квітів, з яких формуються алеї, квітники та газони. Сад може містити природні та штучні матеріали: декоративні водойми, водні пристрої та малі архітектурні форми. Сади можуть бути приватними або публічними, з закритим або відкритим доступом для відвідування.

1. Боговая И.О. Озеленение населённых мест / И.О. Боговая, В.С. Теодоронский. — М.: Агропромиздат, 1990. — 239 с.
2. Вергилий. Георгики. Песнь IV / Вергилий; пер. Е. Иванюк // Новый Гермес. — № 3 (2009).
3. Вергунов А.П. Русские сады и парки / А.П. Вергунов, В.А. Горохов. — М.: Наука, 1987.
4. Гомер. Одиссея / Гомер. — Х.: Фоліо, 2001 (Бібліотека світової літератури. № 04). — Пісня сьома. — Строка 110] — 130]. — 547 с.
5. Гринчишин Д.Г. Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.: у 2-х томах / Гринчишин Д.Г., Едлинская У.Я., Захарків А. Т. К. та ін. — К.: Наукова думка, 1977. — Т. 2: Н-Ф. — 592 с.
6. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. / В. Даль. — Т. 4. — СПб.; М.: Издательство книгопродавца-типографа М.О. Вольфа, 1882.
7. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. — К.: Наукова думка, 1983. — Т. 5: Р-Т / уклад.: Р.В. Болдирев та ін. — 2006. — 704 с.
8. Краткий толковый словарь русского языка / И.Л. Горюдецкая, Т.Н. Поповцева, М.Н. Судоплатова, Т.А. Фоменко. — М.: Рус. яз., 1990. — 251 с.
9. Лазарев А.Г. Ландшафтная архитектура / А.Г. Лазарев, Е.В. Лазарева. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. — 282 с.
10. Мифологический словарь / гл. ред. Е.М. Мелетинский. — М.: Советская энциклопедия, 1990. — 672 с.
11. Ожегов С.С. История ландшафтной архитектуры / С.С. Ожегов. — М.: Архитектура-С. — 2004. — 232 с.
12. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. — М.: Гос. изд-во ин. и нац. словарей, 1963. — 900 с.
13. Родичкин И.Д. Краткий справочник архитектора: Ландшафтная архитектура / И.Д. Родичкин, Ю.А. Бондарь, А.П. Вергунов, Н.З. Ганкина. — К.: Будивельник, 1990. — 336 с.
14. Словник української мови: в 11-ти т. — Т. 9. — К.: Наукова думка, 1978.
15. Українська радянська енциклопедія: у 12-ти т. / за ред. М. Бажана; 2-ге вид. — Том 9. — К., 1983.
16. Цивьян Т.В. Verg. Georg. IV, 116—118. К мифологеме сада / Т.В. Цивьян // Текст: семантика и структура. — М., 1983.
17. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 томах (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907. — Т. I. А — Алтай, 1890. — 450 с.
18. Baudissin W. Kyrios als Gottesname im Judentum und seine Stelle in der Religionsgeschichte / W. Baudissin. — Giessen, 1929. — Bd. 4.
19. Der Name Gottes. Hrsg. H. von Stietencron. — Düsseldorf, 1975.
20. Hjalmar Frisk. Griechisches Etymologisches Wörterbuch / Hjalmar Frisk. — Heidelberg, 1960. — Bd. 2.
21. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / Friedrich Kluge. Unter Mithilfe von Max Bürgisser u. Bernd Gregor völlig neu bearb. Von Elmar Seebold. — 22. Aufl. — Berlin; New York: de Gruyter, 1989. — 822 s.
22. Vasmer M. Russisches Etymologisches Wörterbuch / M. Vasmer. — Heidelberg, 1955. — Bd. 2.

Viktoria Taras

DEFINITION GARDEN IN THE HISTORY OF LANDSCAPE ARCHITECTURE

In the article has been presented strict meaning of term garden from explanatory and etymological vocabularies of home and foreign compiling. Especial attention has been paid to the source of meaning for those terms, i.e. the Holy Bible. Parallels in world religious doctrines as well as in different world cultures, as the Far East, Europe and Asia have been exposed.

Keywords: garden, park, gardening and park art, landscape architecture, religious adoration, myth, Adonis, Christianity, Eden.

Викторія Тарас

ТЕРМІН «САД» В ІСТОРИЇ ЛАНДШАФТНОЇ АРХІТЕКТУРИ

В статті представлені значення слова «сад» із толкових і етимологічних словарей — як українських, так і зарубіжних. Більше уваги приділяється значенню терміну «сад» в Біблії. Приводяться паралелі із учень світових релігій, а також із різних країн світу — Дальнього Востока, Європи і Азії.

Ключеві слова: сад, парк, садово-паркове мистецтво, ландшафтна архітектура, культ бога, міф, Адоніс, християнство, Едем.